

УДК 811.161.2'373.21

МІКРОТОПОНІМИ В УСНІЙ НАРОДНІЙ СЛОВЕСНОСТІ

Наталія Сокіл-Клепар

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови імені професорів Івана Ковалика,
вул. Університетська, 1/234, Львів, Україна, 79001,
тел.: (0 322) 239 47 17
e-mail: nsokil@ukr.net*

Розглянуто взаємозв'язки мікротопонімів та усної народної творчості. З'ясовано частотність і специфіку вживання локальних географічних назв у різних фольклорних жанрах. Окреслено лінгвістичну та фольклорну мотивацію мікротопонімів.

Ключові слова: лінгвофольклористика, фольклорний текст, мікротопоніміка, мова народної творчості, фольклорна ономастика.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2020.72.10921>

Постановка проблеми, мета дослідження. Наука сьогодення не розвивається ізольовано. На помежів'ях із лінгвістикою виникають соціолінгвістика, етнолінгвістика, юрислінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвофольклористика. Особливе зацікавлення викликає лінгвофольклористика – наука, що вивчає мовне вираження та функціонування народнопоетичного слова на різних рівнях; з'ясовує специфіку та закономірності фольклорного стилетворення [10: 449–450]. Вона представлена окремими напрямками: кроскультурна лінгвофольклористика, фольклорна лінгвoseміотика, фольклорна лексикографія, фольклорна лінгвокогнітологія, фольклорна комунікація, фольклорна ономастика та ін. Об'єктом аналізу останньої є власні назви у канві народнопоетичних творів. Особливий акцент у роботі зроблено на локальних географічних назвах у структурі фольклорного тексту.

Мета запропонованої статті – з'ясувати роль і функціонування мікротопонімів у народнопоетичних текстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мова усної народної творчості в україністиці була в науковому полі зору О. Потебні І. Огієнка, Л. Булаховського, А. Коваль, С. Єрмоленко, А. Поповського, В. Жайворонка, Л. Мацько, А. Мойсієнка, Н. Данилюк, Т. Беценко та ін. Такі зацікавлення стосувалися переважно апелятивного рівня лексики.

Пропріативну лексику фольклору науковці почали особливо активно студіювати наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Серед українських дослідників варто назвати Н. Колесник [4], М. Курушину [5], О. Порпуліт [8], М. Редькву [9] та ін. Об'єктом таких студій є фольклорні оніми – своєрідні словесно-культурні знаки, що виражають етнічну ментальність, специфіку сприйняття та відображення дійсності. Вчені здебільшого фокусують увагу на семантичній, структурній, словотвірній, функціональній характеристиці власних назв у фольклорних текстах. Найчастіше до

аналізу залучають пісенні жанри, а з розрядів онімів – антропоніми. Мікротопоніми ж спорадично були в полі зору таких досліджень. Незважаючи на те, що мікротопоніми у фольклорі не в кількісному пріоритеті, та все ж вони органічно входять у народну творчість та відіграють там важливу роль. Зазвичай вони слугують просторовими організаторами народнопоетичних текстів.

Виклад основного матеріалу. Збір локальних назв і народних текстів, пов'язаних із ними, провадився віддавна. Відомо, що на ньому особливо акцентували І. Франко, В. Гнатюк, М. Кордуба та ін. Скажімо, Є. Грицак уважав, що “збирати народні назви місцевин і їх розсліджувати, вишукувати їх походження, порівнювати з іншими назвами, досліджувати чужі впливи й пізнішу метаморфозу назов (перекручення, переінакшування, насильна зміна) – це все дуже важне й цінне для історика, для дослідника культури й для мовознавця, не згадуючи про туристику й інші ділянки” [2: 203]. Надалі цей же автор доповнив: “Між іншим, народ наш дуже любить пояснювати собі назви місцевостей: сіл, містечок і міст, навіть поодиноких частин села (т. зв. “кутків”), а далі поодиноких гір, озер і ставів, лісів, піль і т. ін. Дуже часто такі перекази неглибокі і тільки поверхово пояснюють назви сіл по т.зв. народній етимології, однак багато маємо прикладів на це, що в таких переказах, як і в самих назвах осель, збереглися не раз одинокі вістки про деякі важні події з минулого нашого народу і тоді вони дуже цінні з наукового боку” [2: 223]. Тож збір місцевих назв та дотичного матеріалу вважався вже на той час вдячним джерелом для студій культури українського народу.

Традиції фіксування географічних назв продовжилися і в середині ХХ ст. із зародженням топоніміки як лінгвістичної науки. І тоді вчені абсолютно не відкидали народних легенд, тлумачень, переказів при поясненні географічних онімів. Та, зауважу, що народнопоетичний “ореол” локальної географічної назви може бути факультативним, креативним, певною мірою оцінним елементом у мовознавчому трактуванні назви. Не варто забувати, що мікротопоніми – слова, які творяться за мовними законами, а велика кількість народних етимологій підтверджує потужну зацікавленість цим онімним пластом, швидко деєтимологізацію географічних назв, а також високе мовне чуття народу, який здатний пояснити те, що не пояснюється, за допомогою відомих уже слів.

Як було простежено, мікротопоніми не так часто ставали об'єктом народної прози. Здебільшого це був пріоритет для гідронімів, ойконімів, оронімів. На думку фольклористів, локальні географічні назви у зразках народної творчості необхідно фіксувати й вивчати, адже “це найпотужніший, найбагатший пласт топонімів, однак найменш захищений від забуття і втрат та найменш досліджений, – образно кажучи, майже цілком замулена байдужістю ділянка історії і культури українського народу” [11: 7].

Мікротопоніми та усна народна творчість мають чимало спільного, скажімо:

- 1) усна реалізація;
- 2) неофіційна сфера;
- 3) варіантність;
- 4) спосіб записування;
- 5) висока культурна значущість.

Окрім подібних форм побутування, способів фіксації та репрезентації, хочеться зосередити увагу на тому, в яких жанрах, з якою частотністю та функційним навантаженням сьогодні вживаються мікротопоніми у фольклорних текстах.

Застосування та суть мікротопонімів у фольклорі різна. У прозових жанрах вони слугують здебільшого засобом презентації конкретного локусу, його ролі в суспільно-історичному житті людей.

Виявлені мікротопоніми здебільшого входять до складу народних легенд і переказів. Загалом у фольклористиці існує термін “топонімічна проза” – надзвичайно великий і різноманітний за тематичним наповненням, поетичним вираженням масив, який охоплює сферу народних знань, уявлень вірувань [7: 9]. До її складу фольклористи відносять гідронімі, ойконімі, мікротопонімі легенди та перекази, у яких відтворено міфологічні, релігійні, фантастичні, історичні, географічні, побутові мотиви. Звичайно, фольклорна мотивація не завжди збігається з лінгвістичною. Вона подекуди навіть ширша, оскільки захоплює когнітивний та естетичний аспекти у процесі освоєння простору. На думку Н. Шкляєвої, “подібні сюжети відтворюють інформацію про звичаї, родинні стосунки, ведення господарства, про давні промисли та ремесла, реліктові форми житла, відображені військові конфлікти різних часів. Велика кількість зразків топонімічної прози пов’язана з тваринним і рослинним світом” [6: 5]. Можна ствердити, що мікротопоніми у своїх основах теж відображають подібні мотиви номінації, єдина їхня відмінність у тому, що мікротопонім – це згорнутий текст, який потрібно дешифрувати, а фольклорний – це розгорнутий текст, що можна сконденсувати у власну назву.

Мікротопоніми, з одного боку, є елементами фольклорної розповіді, а, з іншого, їхнє побутування сприяє утворенню різноманітних легенд. Фольклорний же контент слугує своєрідним інформативно-зображальним та когніційним тлом. Не завжди потрібно відхиляти народні тлумачення географічних найменувань, оскільки вони можуть містити раціональне зерно. Та найбільша їхня цінність саме в конструюванні народного погляду на довкілля, що формує потужний культуротворчий національний струмінь. Скажімо, фольклорист М. Чернопиский, зауважує, що деякі мікротопоніми тільки “розбурхували людську уяву”. Як приклад, учений навів локацію *Вікнину* – оточену густими лозами низовинну місцину, “в якій б’ють потужні джерела, та такі потужні, що їх води можуть крутити млинове колесо. Моторошно ставало, коли оповідали, що те бездонне джерело колись безслідно поглинуло пана, паню і коні з бричкою, які, сполошившись під час водопою, вскочили туди” [11: 10]. До речі, з контексту можна відчитати й завуальований лінгвістичний коментар: ‘місцина, в якій б’ють потужні джерела’, адже *вікнина*, *вікно* – гідротерміни.

Людська уява розширює горизонти сприйняття назви. Оповідачі проєктують свою розповідь на вагомі суспільно-історичні проблеми, оскільки емоційно реципієнт здатний краще запам’ятати, “пережити” наративні історії. Так, мікротопонім *Просіч* народ тлумачить, як те місце, на якому боролися, сіклися з “ординцями” [1: 17]. Мотивація схожа – *сікти*, *рубати*, однак люди пояснюють це не вирубуванням лісів з метою подальшого господарювання, а глобальніше – знищенням загарбників, що вже переносить розуміння назви більше у духовну, аніж у матеріальну сферу. Хоча мотивація ‘просічена, прорубана ділянка (дорога) в лісі’ теж підтримується народною думкою [7: 136].

Основна ознака кольору, що закладена в мікротопонімі *Чорна Керниця*, також відбита й у фольклорній презентації цієї власної назви. Єдине, що оповідь ґрунтується на художньому домислі, володіє широким спектром емоційності, підсилюється контрастом чорної та золотої барви: “кажуть старі люде, що вночі

тото золото світиться, а керниця при тому світлі стає чорною. Від того й назва ї пішла – Чорна Керниця” [1: 23].

Місцеві перекази характеризуються точністю опису географічних об'єктів, своєрідною деталізацією простору, що відома оповідачам. Перцептивно реципієнт, який мешкає у конкретному населеному пункті та знає місцезнаходження кожного локусу, може у своїй уяві сформувати переказ як топографічну карту: *“говорили, що перший чоловік був поселився коло Цапівського Мосту”, “в нас не было дороги селом, а йшла гори Припором і називалася Синевідським Прогоном” [1: 23].*

Інколи один переказ – це особливий реєстр локальних онімів: *“збираючи своїх братаничів і сестрінок (мовиться про потоки. – Н. С.-К.) – Шаленого і Решітського, Малу Славку і Хащованського, Габійового і Гурданського, Павлюківського і Бильньового, Топільського і Погарського (то потоки, що впадають у нашу річку), він скоро виріс у річку, яка понесла свої води між горами до брата Опору...” [1: 19].* Звичайно, таке образне подання мікротопонімного матеріалу цікаве, адже люди зачаровано слухають і краще запам'ятовують оповідки про реалії довкілля. Участь лінгвіста – подальше реставрування антропонімних, ойконімних, апелятивних основ мікротопонімів.

У легендах і переказах простежуються відантропонімні мотиви найменування простору. Скажімо, *Свиридово Озеро* (назва утворилася від імені багача Свирида, що змушував своїх слуг орати на Великдень; ті морги поля залилися водою) [7: 94]; *Довбушева Студня* (Довбуш прорубав топірцем скелю, з якої потекла вода) [7: 98]; *Зайдин Потік* (від прізвиська людини, що прийшла невідомо звідки, тому назвали його Зайда. А потік, коло якого жив, – Зайдин) [7: 92]; *Остапівка* (“на тому місці убили вояка УПА – Остап називався”) [7: 148]. Таке тлумачення абсолютно не нівелює лінгвістичні виміри мікротопонімів, тобто люди володіють усім спектром засобів та способів відантропонімної номінації мікротопростору.

У пісенних жанрах найчастіше подибуємо мікротопоніми в коломийках, зрідка в історичних піснях. У коломийковому контексті вони вживаються як певні просторово-художні реалії. Коломийки – короткі дворядкові пісні, основними семантичними гніздами яких є: 1) родинно-побутові (рідний край, дозвілля молоді, кохання, одруження, сімейне життя); 2) соціально-побутові (панщина, опришківство, рекрутчина, соціальна нерівність, еміграція та ін.) [3: 388–389]. Отож, як бачимо, коломийки переважно побутово марковані, тобто народ складав пісні такого формату про все, що створювало його життя. Тому не дивно, що мікротопоніми ставали виразниками не тільки географічного мікропростору, а й особистісного.

Мікротопоніми у народній пісенності вживають для:

чіткої локалізації (де?): *“В Полонині заgrimіло, на Припорі блисло...” [1: 28], “Ой ковала зозулиця в Обочи, в Обочи...” [1: 39], “Ой у горі, у Высокім, голуби неслися...” [1: 39], “Мене мамка породила на самі Мочари...” [1: 61], “Ой йшла я з Волосянки понад Кошарочки...” [1: 69];*

вказівки напрямку (куди? звідки?): *“З Волосянки на Решітку бду переходити...” [1: 27], “Горі селом на Решітку бігла біла кітка...” [1: 28], “Ой туди ми доріжечка – Затіньми, Затіньми...” [1: 29], “Ой ковала зозулиця, летіла з-за Берця...” [1: 53], “Прийди, мила, на Высокий, я буду чекати...” [1: 64], “Ой підеме у Гирявиць котити білані...” [1: 62];*

віддаленого місця: “Кобы-сь знала, моя мамко, як ня болят ноги, Та й ходячи за вівцями, аж попід Омноги” [1: 62], “...Єдин ішов через село, другий – через Млачки” [1: 62];

змалювання людських вад: “Ой то мене оббрехала тота кривоока, Єдно око – до Мынчола, друге – до Потока” [1: 62];

виділення конкретного мікротопоніма з-поміж подібних об’єктів: “Із єдного боку гора, з другого – Кичера...” [1: 63], “Відси гора, відти друга, а звідти Кичера...” [1: 63];

звертання: “Бодай ты ся, Бескідойку, та й уже заломив...” [1: 54], “Ой Бескїде зеленийкий, Бескїде, Бескїде...” [1: 62], “Ой Поточе, ой Поточе, що в тобі лопоче?” [1: 63].

Отож, пісенні народні вірці реалізують уживання мікротопонімів як просторових деталізаторів, віддалених або важкодоступних локацій. Особливістю є те, що народ може описати певні людські недоліки (зокрема косоокість) за допомогою мікротопонімів. Зрозуміло, що в такому випадку локації мали бути протилежно розташовані. Також у пісенній творчості мікрооб’єкти асоціюються зі співрозмовниками, тому люди часто звертаються до об’єктів природи, як до реальних істот.

Висновки. Мікротопоніми тісно вплетені у структуру народного тексту. Вони можуть бути як основними його організаторами (у прозі), так і допоміжними локалізаторами художньо-просторових реалій (у пісенності).

Перспективи використання результатів дослідження. Міждисциплінарні зв’язки мікротопоніміки та фольклористики перспективні завдяки своїй багатогранності. Мікротопоніми в основі фольклорного тексту втілюють національне світосприйняття, світорозуміння й світовідтворення. Локальні назви є важливими конструктами мовної, фольклорної і загалом національної картини світу, що відображають народні рефлексії над життям і довкіллям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Волосянка у фольклорі та говірці / [збір. та впоряд. В. Сокіл]. – Львів, 2016. – 112 с.
2. Грицак Є. Топографічні назви села Сушиці Рикової у Старосамбірщині / Є. Грицак // Грицак Є. Вибрані українознавчі праці / Є. Грицак ; [вступ. ст. та ред. М. Лесіва, збір. і до друку підгот. В. Пилипович]. – Перемишль, 2002. – С. 203–217.
3. Ковальчук О. І. Коломийки / О. І. Ковальчук // Українська фольклористична енциклопедія / [кер. проекту, наук. ред., упоряд. В. Сокіл]. – Львів, 2018. – С. 388–389.
4. Колесник Н. Онимія української народної пісні: монографія / Н. Колесник. – Чернівці, 2017. – 367 с.
5. Курушина М. Мовно-культурна специфіка онімів українських чарівних казок / М. Курушина // Studia Linguistica. – 2012. – Вип. 6. – С. 61–67.
6. Народні топонімічні перекази Західного Полісся / [укл. Н. В. Шкляєва]. – Луцьк, 2011. – 112 с.
7. Писана керниця: Топонімічні легенди та перекази українців Карпат / [збір. і впоряд. В. Сокіл]. – Львів, 1994. – 206 с.

8. Порпуліт О. О. Ономастичний простір українських чарівних казок (у зіставленні з російськими казками) : автореф. дис. ...канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / О. О. Порпуліт – Одеса, 2000. – 19 с.

9. Редьква М. І. Семантико-функціональна система найменувань в українських народних чарівних казках (у записах XIX ст.) : автореф. дис. ...канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / М. І. Редьква. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.

10. Сокіл-Клепар Н. В. Лінгвофольклористика / Н. В. Сокіл-Клепар // Українська фольклористична енциклопедія / [кер. проекту, наук. ред., упоряд. В. Сокіл]. – Львів, 2018. – С. 449–450.

11. Чернопиский М. Топонімічна фольклорна проза: специфіка і проблеми дослідження / М. Чернопиский // Вісник Львівського університету. – Львів, 1999. – С. 7–13. – (Серія філологічна ; вип. 27).

REFERENCES

1. *Volosianka u folklori ta hovirsi*. (2016) / [zibr. ta vporiad. V. Sokil]. Lviv.
2. Hrytsak, Ye (2002). Topografichni nazvy sela Sushytsi Rykovoї u Starosambirshchyni. Yevhen Hrytsak. *Vybrani ukraїnoznavchi pratsi* / [vstup. st. ta red. M. Lesiva, zibr. i do druku pidhot. V. Pylypovych]. Peremyshl.
3. Kovalchuk, O. I. Kolomyiky (2018). *Ukrainska folklorystychna entsyklopediia* / [ker. proektu, nauk. red., uporiad. V. Sokil]. Lviv, 388–389.
4. Kolesnyk, N. (2017). *Onimiia ukrainskoї narodnoї pisni: monohrafiia*. Chernivtsi.
5. Kurushyna, M. (2012). Movno-kulturna spetsyfika onimiv ukrainskykh charivnykh kazok. *Studia Linguistica*, vyp. 6.
6. *Narodni toponimichni perekazy Zakhidnoho Polissia*. (2011) / [ukl. N. V. Shklierieva]. Lutsk.
7. *Pysana kernytsia: Toponimichni lehendy ta perekazy ukrainsiv Karpat*. (1994) / [zibr. i vporiad. V. Sokil]. Lviv.
8. Porpulis, O. O. (2000). *Onomastychnyi prostir ukrainskykh charivnykh kazok (u zistavlenni z rosiiskymy kazkamy)*: avtoref. dys. ...kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Odesa.
9. Redkva, M. I. (2008). *Semantyko-funktsionalna systema naimenuvan v ukrainskykh narodnykh charivnykh kazkakh (u zapysakh KhIKh st.)*: avtoref. dys. ...kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 – ukrainska mova. Ivano-Frankivsk.
10. Sokil-Klepar N. V. (2018). Lihvofolklorystyka. *Ukrainska folklorystychna entsyklopediia* / [ker. proektu, nauk. red., uporiad. V. Sokil]. Lviv, 449–450.
11. Chornopyskyi, M. (1999). Toponimichna folklorna proza: spetsyfika i problemy doslidzhennia. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Lviv, vyp. 27, 7–13.

Стаття надійшла до редколегії 20. 02. 2020
доопрацьована 01. 03. 2020
прийнята до друку 07. 03. 2020

MICROTOPONYMS IN FOLKLORE

Nataliya Sokil-Klepar

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Ukrainian Language,
1/234, Universytets'ka Str., Lviv, Ukraine, 79001,
phone: (032) 239 47 17
e-mail: nsokil@ukr.net*

Science is developing not in an isolated way but in close relationships. On the periphery of linguistics there is sociolinguistics, ethnolinguistics, juridical linguistics, linguocultural studies, linguofolklore studies, etc. Of particular interest is linguofolklore studies which is a science that studies lingual expression and functioning of folk poetics at different levels; researches specifics and regularities of folklore style formation. It is represented by separate branches such as cross-cultural linguofolklore studies, folklore linguosemiotics, folklore lexicography, folklore linguocognitology, folklore communication, folklore onomastics, etc. This article focuses on folklore onomastics, in particular, on the role and functioning of microtoponyms in folklore poetic texts.

Folklore language has been in the focus of research for a long time. It was the subject of research of O. Potebnia, I. Ohienko, L. Bulakhovskiy, S. Yermolenko, V. Zhaivoronok, L. Matsko, N. Danyliuk, T. Betsenko. It was mainly about appellative level of the lexis. Propriative lexis was actively researched by the scholars at the end of the XX – at the beginning of the XXI century. Among Ukrainian researchers one can name N. Kolesnyk, M. Kurushyna, O. Populit, M. Redkva, etc.

Folklore proper names are peculiar lingual and cultural signs expressing ethnic mentality, peculiarity of reality perception and reflection. The scholars mainly focus on semantic, structural, word-building and functional characteristics of onyms in folklore texts. Most frequently the objects of analysis are song genres, and the object of analysis in the field of onyms are anthroponyms. There were sporadic studies of microtoponyms. Most often they are space organizers of the folk texts and also play a peculiar role in prose genres (legends, fairy tales, etc.).

Microtoponyms and folklore have a lot in common, as they reflect verbal language, therefore they are formed under the influence of dialects. Folklore texts are heavily laced with dialectal peculiarities of different levels (phonetic, morphological, lexical, syntactic, accentual, etc.) Similar ideas can also be expressed about microtoponymy that also represents peculiar dialect potential: *Грунь, Гостинець, Забердичко, Вововня*, etc.

Folk poetic and microtoponymic elements in a language are important constructs of the national picture of the world depicting all the reflections about life, and are an essential integral factor of the Ukrainian people.

Keywords: linguofolklore studies, folklore texts, microtoponymy, the language of folklore, folklore onomastics.